

ISSN: 2149-0821

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 509-523

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZCAN

İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cananozcan@arel.edu.tr

ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI TARTIŞMALARI: OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİNE MADDECI BİR ANALİZ YAKLAŞIMI

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun maddeci tarih analizi yapılırken ve toprak mülkiyeti sistemi anlaşılmaya çalışılırken, üzerinde durulması gereken konulardan biri de özellikle 1960'ların ikinci yarısından itibaren, Türkiye siyasi düşünce hayatında bir tartışma konusu haline gelen Asya Tipi Üretim Tarzı'dır (ATÜT). Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de ATÜT tartışmalarının nasıl başladığını ve geliştiğini kavramsal bir çerçeve içerisinde ortaya koyabilmektir. Bu yapılırken öncelikle ATÜT kavramının ne ifade ettiğinin anlaşılabilmesi için bir literatür taraması yapılmış, ulusal ve uluslararası kaynaklardan yararlanılmıştır. Daha sonra Türkiye'de ATÜT tartışmalarının gelişimi incelenmiştir. Dünyada ATÜT tartışmaları 1920'lerde başlarken Türkiye'de bu tartışmaların ancak 1960'lardan sonra başladığı görülmüştür. Bu durumun nedenleri arasında ilk olarak diğer fikir akımlarında olduğu gibi bunda da eleştirci, araştırmacı ve tam olarak bilimsel olunamamış olması vardır. Diğer taraftan 1960'larla birlikte yeni bir tarih anlayışı oluşmuş, az gelişmişlik ve geri kalmışlık gibi kavramlara, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti bağlamında daha fazla ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin az gelişmişliğinin nedenleri Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal, iktisadi yapısında ve Batı ile artan iktisadi ilişkilerinde aranmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asya Tipi Üretim Tarzı, Osmanlı Toprak Düzeni, ATÜT.

**DISCUSSIONS ON ASIATIC MODE OF PRODUCTION: A
HISTORICAL MATERIALIST APPROACH TO THE HISTORY OF
OTTOMAN EMPIRE**

Abstract

When it is aimed to understand materialist history analysis and land ownership system of the Ottoman Empire, one of the subjects need to be focused is Asiatic Mode of Production (ATÜT) which has become a topic of debate in the movement of Turkish political thought at the second half of the 1960s. The aim of this study is to reveal, in a conceptual framework, how the ATÜT discussions began and develop in Turkey. While doing this, at first, a literature review was made in order to understand what the concept of ATÜT refers to and national and international sources were utilized. It is seen that while worldwide discussions on ATÜT began in the 1920s, it was began just after 1960s in Turkey. One of the reasons is that just as the other thought movements, people cannot be critical, investigative and exactly scientific on this issue. On the hand, with the 1960s a new historical conception emerged and the concepts as underdevelopment drew interest in the context of Ottoman Empire and Turkish Republic. The reasons of underdevelopment of Turkey, began to be sought in the political, social and economic structure of Ottoman Empire and increasing economic relations with the West.

Key Words: Asiatic Mode of Production, AMP, Land Ownership System of Ottoman Empire.

GİRİŞ

Türkiye'nin bugününü anlayabilmek için onun dününü, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini, iyi bir şekilde bilmek ve analiz etmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin tarih analizi yapılırken ve toprak mülkiyeti sistemi anlaşılmalı çalışılırken, üzerinde durulması gereken konulardan biri özellikle de 1960'ların ikinci yarısından itibaren, Türkiye sosyalist hareketinde de bir tartışma konusu haline gelen Asya Tipi Üretim Tarzı'dır (ATÜT). ATÜT tartışmaları, Marx'ın Doğulu toplumların toprak mülkiyeti ve üretim tarzları üzerine yazdığı yazılara referans verilerek tartışılmaktadır ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tarihini maddeci bir şekilde tartışma amacı taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmada ilk olarak, ATÜT konusunda Marx'ın sıklıkla referans verilen yazılarına değinilerek kavramın ortaya çıkış şekli ve zamanı anlaşılmalı çalışılacaktır. Marx'ın konu üzerine yazılarının bir kısmını Engels ile mektupları oluşturmaktadır ve Engels'in de Doğulu toplumlar üzerine çalıştığı ve hatta Marx'tan daha geniş bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Engels'in yazıları da çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışmanın devamında Marxist literatürden yola çıkarak Dünya'da ATÜT tartışmalarının nasıl geliştiği ele alınacaktır. Bu bölümde ATÜT üzerine araştırma yapmış çok sayıda araştırmacının çalışmalarına değinilecektir. Dünya genelinde 1920'lerde başlayan ATÜT tartışmalarının ancak 1960'lı yıllarda Türkiye düşünce hayatına girdiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren ATÜT ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin Asya Tipi Üretim Tarzı içerisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine dair birbirinden farklı pek çok görüş ortaya atılmıştır. Dolayısıyla

çalışmada bu araştırmacıların fikirleri, kapsamlı bir şekilde ele alınacak ve birbirleriyle karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Çalışmada, Ömer Lütfi Barkan, Sencer Divitçioğlu, Selahattin Hilav, Kemal Tahir gibi ATÜT konusunda yazmış bilinen isimler dışında şimdiye kadar çok fazla bilimsel çalışmaya konu edilmemiş fakat Osmanlı tarihi üzerine geniş kapsamlı çalışmaları olan Hikmet Kıvılcımlı'nın da düşüncelerine yer verilecektir.

ATÜT Kavramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye Düşünce Hayatında Tartışılmaya Başlanması

ATÜT tartışması yapılırken ilk referans verilen yazılardan biri Marx'ın Engels'e yazdığı 1853 tarihli mektubudur. Marx 1852 yılından itibaren yaklaşık on yıl boyunca New York Tribune isimli gazeteye güncel siyasi konular hakkında yazılar yazmış; bu sırada da Engels ile sık sık mektuplaşmıştır. Bu gazete yazılarının bir kısmı “şark meselesi” üzerine olmakla birlikte, bunların tamamını Marx'ın yazmadığı, hatta büyük bir çoğunluğunu Engels'in yazdığı da bilinmektedir. Marx, Engels'e yazdığı mektuplardan birinde, gazetenin dış haberler yayın müdürünün isteği üzerine “yüksek politika” hakkında yazmak zorunda olduğunu fakat coğrafya ve askerlik üzerine uzmanlık gerektiren bu meselenin kendi uzmanlık alanı olmamasından dolayı konuya son derece yabancı olduğunu yazmaktadır. Mektubundaki ifadelerden anlaşıldığı üzere, Marx için, şark meselesi üzerine yazmak son derece zordur; Türk İmparatorluğu'nun geleceğinin ne olacağı ile ilgili bir fikir yürütemekten çok uzaktır (Marx, 2017: 117). Bununla birlikte kısıtlı da olsa hem Marx'ın hem de Engels'in genel olarak şark meselesi ve özel olarak da Asya tipi üretim tarzı üzerine olan düşüncelerini öğrenebilmek açısından bu yazılar ve mektuplaşmalar önem arz etmektedir.

Marx, Avrupa Türkiye'si olarak adlandırdığı bölgede medeniyeti yaratanların Türkler değil Rum ve Slav burjuvazisi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, Türkler ordu ve hükümet gücüne sahip oldukları için varlıklarını devam ettirebilmektedir fakat bu durum da çok uzun sürmeyecektir. Marx'ın aynı zamanda Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir devamlılık olduğunu kabul ettiği de söylenebilir. O, İstanbul'un Doğu barbarlığı ile Batı medeniyeti arasındaki kaynaşmanın merkezi olduğunu belirtmekte ve eski Bizans İmparatorluğu ruhunun Osmanlı'da da devam ettiğini düşünmektedir. Hatta Bizans İmparatorluğu dirildiği takdirde eskisinden çok daha büyük ve savaşkan bir güce sahip olacağını öngörmektedir. (Marx, 2017: 38-88).

Marx 1853 yılında Engels'e yazdığı bir mektubunda, 17. yüzyılda yaşamış Fransız seyyah Bernier'in tanıklığına dayanarak, Türkiye, İran ve Hindistan'da toprakta özel mülkiyetin olmadığını ve Doğu cennetinin gerçek anahtarının da bu olduğunu ifade etmektedir. Engels ise bu mektuba verdiği cevapta, toprak mülkiyeti yokluğunun gerçekten de Doğu'nun anahtarı olduğunu kabul etmekte fakat feodalite şeklinde bile toprak mülkiyetine varamayışın nedenini de sorgulamaktadır. Cevabı ise, bu ülkelerdeki iklim şartlarında arayan Engels, sulamanın tarımın ilk şartı olduğunu ve bunun da merkezi hükümetin görevi olduğunu belirtmektedir.

Dünya'da ATÜT Tartışmaları

Doğu toplumlarında devletin kamu işlerini yerine getirme görevi denildiğinde ilk aklı gelen, devletin suyu idare etme ve kullanma görevi, Wittfogel'in “hidrolik toplum” teorisinde de görülmektedir (Bottomore, 2002, 49). Hidrolik toplum kuramına göre, Asya'nın büyük ırmaklarının sulama sistemlerini yürütemeleri için bürokratik yapıların kurulması gerekmiştir ve bu gereklilik de devletin doğmasına yol açmıştır. Wittfogel hidrolik toplumun, sulamalı

tarımın ve onunla bağlantılı işlerin, aşırı güçlü bir hükümet tarafından yürütüldüğü tarımsal toplumları kapsadığını düşünmekte ve buradan da bir Doğu despotizmi çıkacağını savunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu kuram daha sonra pek çok kişi tarafından eleştirilmiştir. Maisels, Wittfogel'in savını birçok olguya uygun bulmadığını belirtirken öncelikle, "uygarlık ırmaklarının" hidrolik rejimlerinin ve topolojilerinin birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. (Maisels, 1999: 341-342). Dahası Maisels, sulamanın, örneğin, Çin'e geldiği sırada, devlet biçiminin zaten en az bin yıldır var olduğunu dile getirerek de Wittfogel'in tezlerinin başta Çin olmak üzere, Asya tipi üretim tarzı ile ilişkilendirilen ülkelere uymadığını, pek çok yanlışlık barındırdığını ifade etmektedir. Diğer taraftan, Maisels'in bu eserindeki asıl inceleme konusunun ATÜT değil, farklı devlet kuramlarının incelenmesi olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

ATÜT tartışmalarına katılan bir diğer isim olan Hobsbawm, "Asyagil üretim tarzının" tanımı yapılırken, sadece, Marx'ın Grundrisse'de bu konuda yazdıklarının dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Bu durumda, Asyagil biçim, üretici güçlerin henüz düşük olduğu ama artık ürünün de çıkmasını sağlayan bir düzeye vardığı; toprağın kolektif mülkiyeti çerçevesinde sınıflı bir toplumun varlığını ifade etmektedir. ATÜT ile ilgili olarak ele alınan büyük ölçekli işler, sulama ve despotizm gibi konular ise Marx'ın tanımının özü olmadıkları gibi üretim tarzının kendisiyle alakalı da değildir. Bu konular sadece Mısır ve Hindistan gibi bazı Asyagil toplumlarla ilgilidirler. (Somer, 1985: 4). Sulama faaliyetinin zorunluluğu ve bunun sonucunda merkezi, hatta despot bir hükümetin ortaya çıktığını söyleyerek Asya Tipi Üretim Tarzı'nı açıklamaya çalışan görüşlere karşı oldukça sert karşılıklar da verilmiştir. Chesneaux, Wittfogel'in Asya tipi toplumu, "su işleriyle uğraşan toplum" seviyesine indirgediğini ve sosyalizmi de geçmişteki Asya despotizmlerinin değişik bir şekilde yeniden ortaya çıkması olarak tanımladığını ve dolayısıyla Marksizmi tahrif ettiğini iddia etmektedir. Ona göre, ATÜT incelenirken, üretim tekniklerine, iklim ve sulama gibi coğrafi zorunluluklara ya da kabile aristokrasisi veya bürokrasi gibi sosyal ve politik teşkilat şekillerine değil, üretimin bizzat kendisine odaklanmak gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde, Asya tipi üretim tarzının temel belirleyicilerinin, birlikte üretim faaliyetinde bulunan köy toplulukları ile hem yöneten hem de sömüren bir devlet otoritesinin birarada bulunması olduğu görülebilmektedir. (Chesneaux, 1970: 27-39).

Sulama sorununun Asyalı toplumlar için hiçbir zaman evrensel ve sürekli bir önemi olmadığını savunan Chesneaux, toprak kullanma hakkının değişiminin denetlenmesi, yolların bakımı ve güvenliğinin sağlanması, göçmen kabilelerin akınlarına karşı güvenliğin sağlanması ve köy topluluklarının imkânlarını aşan noktalarda madenlerin doğrudan devlet tarafından işletilmesi gibi hususların, suyun yönetiminden çok daha önemli olduğunu düşünmektedir. Devlet, bu kamu hizmetlerini yerine getirmek adına, hem görevlileri vasıtasıyla artık ürünün belirli bir kısmına (genellikle aynı olarak) el koymakta hem de erkeklerin bedava emeğinden faydalanmaktadır. (Chesneaux, 1970: 42-43). Bu noktada Asya Tipi Üretim Tarzı'nı, "Vergisel Üretim Tarzı" olarak isimlendiren görüşler de olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Asyagil Üretim Tarzı'nın sulama faaliyetleri üzerindeki devlet egemenliğinden çok daha fazlası olduğunu düşünen ve ATÜT üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Godelier'e göre ATÜT'ün ayırt edici özelliği, toprağı ortak kullanan ve aile ilişkilerine göre örgütlenmiş ilkel topluluklar ile bu toplulukları değişik derecelerde temsil eden, iktisadi kaynaklar üzerinde denetime sahip ve bu toplulukların emek ürünlerinin bir kısmına doğrudan sahip çıkan bir devletin eş zamanlı

olarak var olmasıdır. Ayrıca Godelier, Marx'ın Anti-Dühring'teki "siyasal bir hâkimiyetin temelinde, daima, sosyal görevlerin yerine getirilmesi vardır" sözüne de atıf yaparak, bu yetkinin giderek bir sömürü yetkisi haline gelmesi ve sınıf egemenliği haline dönüşmesine vurgu yaparak, böylece sınıflı toplumların ortaya çıkmasına neden olan sürecin yaşandığını ifade etmektedir. (Godelier, 1970: 138-139). Yani ona göre, Marx bu sözleriyle, sınıfsız toplumların, farklı sınıflı toplum ve devlet şekilleri meydana getirme şekillerine odaklanmakta ve Asya tipi üretim tarzını aşmaktadır. Godelier'e göre, ATÜT'ün geçiş şekillerinden sadece birisi olduğunu kabul etmek önemlidir çünkü aksi takdirde Stalinist şemaya bir yenisi daha eklenerek, yeni bir dogmatizm yaratmaktan öteye gidilemeyecektir.

Asyagil Üretim Tarzı tartışmalarında, bizzat Asyagil kavramının kendisi de sorgulanan noktalardan biri olmuştur. Hobsbawm, Asyagil ya da kimilerinin kullandığı gibi Doğulu üretim tarzının, coğrafi değil, sınıfsal bir ayrımı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Asyagil tarzı, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplum (Asyagil ya da Doğulu) olarak tanımlayan Hobsbawm, bir de özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum (Batılı) olduğunu belirtmekte ve üretici güçlerin özel mülkiyete yol açacak kadar gelişmediği bir aşamada, "artık ürüne" el koyacak bir grup oluştuğu takdirde bunun "devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumu" yaratacağını ifade etmektedir. Diğer taraftan burada onun asıl vurguladığı ve konumuz açısından önem arz eden nokta, eski Meksika ve Orta Amerika uygarlıkları gibi kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumların Doğu Uygarlığı içinde yer alırken; kapitalizm öncesi Japon uygarlığı gibi toprak üzerindeki özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumların Batı Uygarlığı içinde yer alıyor olmasıdır. (Somer, 1985: 6-7).

Chesneaux da terminoloji konusuna değinmekte; Asyagil teriminin coğrafi bir sınırlılığı ifade ettiğini ve bu durumun da evrensel tarihin dışında özel bir kategoriye ait olduklarını ima edeceği için Asya halklarını rencide edici olabileceğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle de kapitalizm veya kölecilik gibi belli bir üretim tarzının meydana getirdiği sosyal ilişkilerin içeriğini yansıtan yeni bir kavram bulmak gerekmektedir. Chesneaux, "despotik" ya da "köylü" kavramlarını da ekonomik yapıdan çok, sosyo-politik durumu ifade ettikleri için uygun bulmamış ve aslında en doğrusunun "topluca haraç ödenen üretim tarzı" terimi olabileceğini düşünmüştür. (Chesneaux, 1970: 59). ATÜT'ü inceleyen isimlerden biri olan Varga da bir taraftan Afrika'nın geniş bir bölümünü de kapsadığı için ATÜT'ün coğrafi anlamda ele alınmaması gerektiğini belirtirken diğer taraftan zaten kavramın bütün Asya'yı da kapsamının mümkün olmadığını; sadece yağışın tarımsal üretime yetersiz olduğu bölgeleri kapsayabileceğini belirtmiştir (Varga, 1970: 73). Godelier'in ATÜT'ü son derece başarılı bir şekilde İnkalar'a uyguladığını düşünen Maisels de coğrafi bir sınırlılığı ifade eden Asyagil yerine, "köy devleti üretim biçimi" adının kullanılmasını uygun bulmuştur (Maisels, 1999: 435). Böylece belli bir bölge değil, bir kavram kast edilebilecektir.

ATÜT üzerine yapılan çalışmalarda, bu biçimin, ilkel komünal toplum, kölelik ve feodalite şeklinde yapılan klasik Stalinist şemaya eklenmesi şeklinde bir eğilim genel olarak doğmamıştır. Aksine, bu biçimlerin zorunlu olarak birbirini izlediğine dair hâkim görüş sıklıkla da eleştirilmiştir. ATÜT araştırmacılarından Canale, bu araştırmaların amacının beş evrelik mecburi şemaya bir altıncısını eklemek olmadığını, Asya tipi üretim tarzının, asla sınıflı toplumların ilk mecburi biçimi olmadığını ifade etmektedir (Canale, 1970: 185). Bununla birlikte, Canale her ne kadar bu düşüncesini vurgulasa da Hobsbawm onun, Asyagil üretim tarzının kaçınılmaz olarak kölecilik ya da feodalizme dönüşeceğini söylemesinden dolayı,

doğrusal gelişme anlayışından kopmadığını öne sürmektedir. Ona göre Canale, bu durumda iki ayrı sınıflı toplum tipi, kapitalizm evrensel dünya sistemi haline gelene kadar, çokdoğrusal bir şekilde ilerleyecektir gibi bir anlayış yerine, tek bir sınıflı toplum oluşacaktır şeklinde tekdoğrusal bir sonuca ulaşmaktan kaçınmıştır. Oysa önemli olan kolektif mülkiyete dayanan sınıflı toplum ile özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum arasındaki organik ardışıklığı yadsımaktır çünkü aksi takdirde, Çin ve Osmanlı İmparatorluğu gibi toplumsal kuruluşları anlamak imkânsız hale gelecektir (Somer, 1985: 8). Tek yönlü Stalinist şema 1931 Leningrad Konferansı'nda Asya toplumları analiz edilirken Asya tipi üretime yer verilmemesi ile hâkim bir hale gelmiştir ve tek çizgili mekanik şemaya bağlılık kesinleşmiştir. Bu bakımdan Asya tipi üretim tarzının geçerliliğini tartışmanın, çok yönlü yaklaşımlar için büyük bir önem arz ettiği; Asya tipinin reddedilmesi halinde ise bu toplumların kölecilik veya feodalizm altında toplanması gibi bir risk olduğu söylenebilmektedir. Zaten 1960'larda yaşanan "Stalinsizleştirme süreci" ile birlikte ATÜT tartışmaları da tekrar önem kazanmış; tarihsel maddeciliğin bilimselliğini tekrar vurgulamak için üretim tarzları analizine başvurulmuştur (Bottomore, 2002: 49-50).

ATÜT'ün feodalizmin bir biçimi olup olmadığı ya da feodalizmi hazırlayan bir ön aşama olup olmadığı da tartışılan konulardan biri olmuştur. Marx'ın Asyagil üretim tarzı diyerek aslında Asya feodalizmini kastettiğini idda eden kişilere karşı çıkan Varga, eğer Marx bunu kastetseydi, bütün diğer fikirleri gibi bunu da açıkça söyleyeceğini düşünmektedir. Diğer taraftan, Marx'ın sıralamada Asya tipini, feodalizmden önce saymasını da önemseyen Varga, eğer Asya tipi, feodalizmin bir çeşidi olsaydı, onu daha sonra sayması gerektiğine de dikkat çekmektedir (Varga, 1970: 70-71). Diğerlerinin aksine sistemler arasında bir ardışıklık olduğunu savunan Hoffmann, örneğin ilkel komünizm diğer sistemlerle birlikte varlığını devam ettirse de bu durumun, kronolojik olarak onun, ilk olduğu gerçeğini değiştirmedini belirtmektedir (Hoffman, 1985: 94). Dahası Hobsbawm, ilkel komünal üretim tarzından, kölecilik veya feodal üretim tarzlarından ayrı bir Asyagil üretim tarzı olduğunu da düşünmemektedir. Sadece coğrafi ve tarihsel koşullar nedeniyle bu üretim tarzları ve toplumlar, kendilerine özgü özelliklere sahip olmuşlardır. Hobsbawm, Asyagil üretim tarzının özelliklerini anlatırken, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumlarda sınıflar devlete dayanırken; özel mülkiyete dayanan Batılı sınıflı toplumlarda devletin, sınıfa dayandığını vurgulamaktadır. Bu nedenle Asyagil toplumlarda, devlet ideolojisi hâkimken, batılı toplumlarda sınıf ideolojisi mevcuttur (Somer, 1985: 12). Asyagil toplumlarda, ekonomik güce sahip olduğu halde siyasi güce talip olan bir sınıf yoktur; sadece siyasi gücünü ekonomik gücü ile pekiştirme amacı güden sınıf vardır.

Türkiye'de ATÜT Tartışmaları

Fransa'da bulunan "Marksist Araştırmalar ve İncelemeler Merkezi", özellikle 1962 yılından sonra, ATÜT kavramı üzerine kolektif çalışmalar yapmaya başlamış ve bu çalışmalar sonucunda da derleme bir kitap yayımlamışlardır. Bu kitap 1970 yılında "Asya Tipi Üretim Tarzı" ismiyle Ant Yayınları tarafından basılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de, Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını ilk defa olarak Selahattin Hilav, 1965 yılında Eylem Dergisi'nde yazdığı "Asya Tipi Üretim Biçimi" isimli makalesinde kullanmıştır (Chesneaux, 1970: 6-7). Böylece ATÜT kavramı ve beraberinde konu üzerindeki tartışmalar, 1965 yılı ile birlikte Türkiye'ye de girmiştir.

Hilav, ATÜT tartışmalarının Türkiye’de yeni başladığını fakat esasında daha 1929-1931 yıllarında Tiflis ve Leningrad’da bu kavram üzerine tartışmaların başladığını; Marx’ın ATÜT kavramını açıkladığı “Formen” adlı yazısının da 1939’da Moskova’da basıldığını ifade etmektedir. Hilav’a göre, bu eserin Türkçe’ye çevrilme tarihi 1967 gibi oldukça geç bir tarih olsa da bu durum, Türkiye’deki sosyalistlerin ATÜT tartışmalarına olan ilgisizliğine bir bahane olamaz (Chesneaux, 1970: 10-11). Ona göre, bu durumun nedenleri arasında en başta, 1920-60 arası dönemde Türkiye’deki baskı ortamından dolayı sosyalistlerin bu tartışmalardan haberdar olamayışı gelmektedir. Diğer taraftan dünya sosyalist hareketinin de tek merkezli bir hale gelmesi ve Stalin’in toplum yapılarının gelişme şemasının genel kabul görmesi de Türkiye’deki sosyalistlerin fikir geliştirmesi ve tartışması üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahip olmuş olabilir Hilav’a göre. Son olarak yine baskı ortamından dolayı Türkiyeli sosyalistlerin pratik eksikliklerinin olmuş olabileceğini dile getiren Hilav, aslında bunların da yine ATÜT’e ilgi gösterilmemesinin esas nedeni olarak sayılamayacağını savunmaktadır. Türkiye sosyalist hareketindeki esas sorun, diğer fikir akımlarında olduğu gibi bunda da eleştirci, araştırmacı ve tam olarak bilimsel olunamamış olmasıdır.

Hilav, Marx’ın Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kurduğu benzerlikten yola çıkarak onun, Osmanlı İmparatorluğu’nun Asya tipi üretim tarzına yakın olduğunu düşündüğünü ileri sürmektedir. Bizans İmparatorluğu’nun toplumsal yapısı Asya tipi üretim tarzı içerisine girmektedir ve Osmanlı ile kurulan devamlılık ilişkisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun da bu tarza yakın olarak kabul edildiğini göstermektedir. Hilav ayrıca, Marx’ın hâkim sınıfın bir özelliğinin de askerlik olduğunu belirttiğine dikkat çekmekte ve bu yönden de Doğu despotizmiyle ya da Asya tipi üretim tarzıyla bir yakınlık kurduğunu savunmaktadır. Haraç rejiminin bir özelliği olarak ifade edilen, asker ve memur tabakasının temsilcisi olarak nitelenen devletin artık ürüne sahip çıkması durumunun Asya tipi üretim tarzının da temel bir özelliği olduğunu ifade eden Hilav, dolayısıyla Marx ve Engels’in Osmanlı’da da bu tip üretim tarzı olduğunu kabul ettiğini savunmaktadır (Marx, 2017: 9-11).

Türk toplumunun anlaşılabilmesi için önce Osmanlı toplumunun araştırılması gerektiğini düşünen Sencer Divitçioğlu da ATÜT hakkında araştıran ve yazan isimlerden biri olmuştur. Özellikle Osmanlı’nın 14. ve 15. yüzyıllarını inceleyen Divitçioğlu, hem Ömer Lütfi Barkan’ın araştırmalarından faydalanmış hem de bir taraftan onun, Osmanlı’nın 14. ve 15. yüzyıllarda feodal de Asya Tipi de olamayacağına dair görüşlerine karşıt fikirler geliştirmiştir. Divitçioğlu’na göre bu ayrımın nedeni, kendisinin, Barkan’ın aksine, Marksist tarihi maddecilik metodunu benimsemiş olmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun üretim biçimi ve Asyagil üretim tarzına sahip olup olmadığı ile ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. ATÜT’ü feodalizmin tam bir inkârı olarak niteleyen Ömer Lütfi Barkan, kölelik ve feodaliteden bile önce gelen bu biçime sahip bir imparatorluğun nasıl yüzyıllarca ayakta kaldığının açıklanamayacağını iddia etmektedir (Barkan, 1980: 873). Barkan’ın çalışmalarından, oldukça faydalanmış olduğunu belirtmekle birlikte Divitçioğlu, birçok konuda olduğu gibi ATÜT konusunda da Barkan’dan oldukça farklı düşünmektedir. Osmanlı’daki tımar sisteminde, dirlik sahibinin, toprağın mülk sahibi olmadığı gibi toprakları tasarruf etme hakkına da sahip olmadığını ifade eden Divitçioğlu, vergi toplarken bile bağımsız olunmayan bu sistemin klasik feodalizm olmadığını çok açık olduğunu vurgulamaktadır (Divitçioğlu, 1971: 54-56). Divitçioğlu, Marx’ın New York Daily Tribune’e yazdığı ATÜT’le ilgili bir makalesine de atıfta bulunmaktadır; burada Marx, Doğu toplumlarında, tarımda sulamanın önemini vurgulamakta ve suyun iktisadi ve müşterek

kullanma ihtiyacının olduğunu yazmaktadır. Bu durum da merkezi hükümetin müdahalesini gerektirmektedir fakat diğer taraftan, bu hükümetin, kamu işleri yapmak gibi bir iktisadi görevi de doğmaktadır (Divitçioğlu, 1971: 23). Divitçioğlu'na göre burada önem arz eden nokta, devletin bu iktisadi görevidir çünkü toprak mülkiyetinin devlete ait olmasına neden olan durum işte bu kamu işlerini yerine getirme görevidir. Ona göre aslında, Barkan da bu durumun farkındadır.

Osmanlı toplumunun sınıflı bir toplum olduğunu ifade eden Divitçioğlu, asker ve reaya şeklinde iki sınıf bulunduğunu ama reayanın, köle ya da serf olmadığını vurgulamaktadır. Reaya, toprakla ilişkisinde hür ve devletle ilişkisinde sömürülen olduğu için bu sömürü ilişkisini bir problem olarak da görmemiştir (Divitçioğlu, 1971: 70-73). Dolayısıyla, Divitçioğlu'nun, Osmanlı toplumunda sömürü olmadığını düşündüğüne dair yazılarının gerçeği çok da yansıtmadığını belirtmek gerekiyor (Aydın-Ünüvar, 2008: 1085) O, zaten Osmanlı insanının asıl çelişkinin bu yabancılaşma olduğunu belirtmiş; sömürülenin onun için dışkın bir olay olduğunu ve sömüren devletin de bu nedenle her zaman meşru görüldüğünü özellikle vurgulamıştır.

Özellikle 14. ve 15. yüzyılları inceleyen Divitçioğlu, bu dönemde Osmanlı'da çok özgül bir iktisadi modelin olduğunu düşünmektedir. Gülten Kazgan da Osmanlı Devleti'nin, en azından 16. yüzyılın sonuna kadar, Asya tipi üretim tarzı özellikleri gösterdiğini yazmıştır. Asya tipi üretim tarzının temel özellikleri ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sistemi ayrıntılı bir şekilde karşılaştıran Divitçioğlu, Osmanlı toplumunun sınıf ilişkileri bakımından Avrupa feodalizmine biraz ama Asya üretim tarzına büyük oranda benzediği sonucuna varmıştır (Aydın-Ünüvar, 2008: 119-136).

Osmanlı tarihini orijinal bir şekilde ve ayrıntılı olarak inceleyen Dr. Hikmet Kıvılcımlı da kuşkusuz ATÜT tartışmalarından uzak kalamazdı. Diğer taraftan Kıvılcımlı'nın, kendi tarih çalışmalarının, Türkiyeli sosyalistler tarafından görülmeyip, Frenk "Marksolog" ve "Marksistleri"nin ilgi duyduğu bu konuya, Türkiye'deki solcuların da "atlamasına" yönelik bir eleştirisi ve sitemi olmuştur. Kaldı ki Kıvılcımlı kiminin ATÜT kiminin ATÜB (Asya Tipi Üretim Biçimi) olarak adlandırdığı bu tartışmanın, üçüncü dünya devrimlerinin ve kurtuluş hareketlerinin yarattığı bir heyecanla ilgi çektiğini düşünmektedir. 1960'larla birlikte yeni bir tarih anlayışının oluştuğuna, az gelişmişlik ve geri kalmışlık gibi kavramlara, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti bağlamında daha fazla ilgi gösterilmeye başlandığına değinmiştik. 2. Dünya Savaşı ertesinde sömürgeciliğin sona erdiği ve Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte, kalkınma hareketi içerisine girdikleri de bir gerçekliktir (Toprak, 2017: 1). Bu ülkelerin yaşadıkları iktisadi ve siyasi krizlerin anlaşılabilmesi için yapısal kökenlerinin araştırılması yoluna gidilmiş ve 1960'lar ve 70'ler boyunca Marksist ve neo-Marksist sömürgecilik ve bağımlılık kuramları tartışılmıştır. İktisat tarihinin Türkiye'de de yükselişe geçtiği bu dönemde, Türkiye'nin az gelişmişliğinin nedenleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal, iktisadi yapısında ve Batı ile artan iktisadi ilişkilerinde aranmaya başlanmıştır. Asya tipi üretim tarzı modelini kullananlar da bu az gelişmişliğin nedenini Osmanlı toplumunun durağan yapısında, devletin hegemonik konumunda ve sivil toplumun olmamasında aramıştır denilebilir (Gürboğa, 2017: 226-227). Dolayısıyla Kıvılcımlı'nın da tespit ettiği gibi, ATÜT tartışmalarının bu dönemde yoğunlaşmasında, dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durumu anlayabilme ve bunun için de tarihe başvurma ihtiyacının doğması etkili olmuştur. Bunun

yanısıra Türkiye’de 1961 Anayasası ile birlikte bu konuların nispeten daha rahat bir biçimde tartışılabilir olması da bu durumda etkili olmuştur diyebiliriz (Toprak, 2017: 2).

Diğer taraftan Kıvılcımlı da tüm bu araştırmaları ve tartışmaları izlemektedir ve yapılan çalışmaları, Grundrisse ile Formen’in okumalarından çıkarılanların, tozlu arşivlerden çıkarılan Osmanlı toprak düzeni üzerine evraklarla bir sentezinden başka bir şey olmadığını düşünmektedir (Kıvılcımlı, 2014a: 230-231). Ona göre, aceleyle yapılan bu çalışmalar, birer derlemeden öteye geçememiştir.

Kıvılcımlı, hem “Tarih, Devrim, Sosyalizm” hem de “İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere” kitaplarını, Grundrisse’nin ilk kez İngilizce’ye çevrilmesinden de Godelier’in “Asyalı Üretim Tarzı” üzerine yazılarından da önce yayımladığını vurgulamaktadır. Dahası Kıvılcımlı, Godelier’in 1965’te Yeni Zamanlar Dergisi’nde “La Notion de Mode de Production Asiatique” adıyla yayımlanan çalışmasının, hemen Türkçe’ye çevrilmesini de kendisine karşı yapılmış kötü niyetli bir hareket olarak algılamaktadır. Ona göre, buradaki amaç, 1964 kışında, basılmak üzere matbaaya verilen ve 1965 yılında yayımlanan, kendi “Tarih, Devrim, Sosyalizm” araştırmasının Marks’tan habersiz ve modası geçmiş bir uğraşı olarak gösterilmeye çalışılmasıdır (Kıvılcımlı, 2011: 12-13). Esasında Kıvılcımlı, Godelier’in çalışmasını, Asya Tipi Üretim kavramını klişeleştiren, dar görüşlü bir çalışma olarak değerlendirmekte ve kendi yorumuyla, çalışmalarına karşı, Türkiye solunun gösterdiği ilgisizliğin ya da kötü niyetin altını çizmektedir. Diğer taraftan Kıvılcımlı, okuma fırsatı olmasa da örneğin Bükreş’te yayımlanan bir dergide “Asyatik Üretim Tarzının Varlığı” üzerine bir makalenin daha yazıldığını da belirtmektedir; dolayısıyla her konuda olduğu gibi bu konuda da Kıvılcımlı uluslararası literatürü ve tartışmaları yakından takip etmekte ve buna göre yorumlamalarda bulunmaktadır.

Kıvılcımlı’nın, 1967’de Grundrisse’yi okuduktan sonra Osmanlı tarihine ilişkin tezlerini gözden geçirerek Grundrisse’deki kavramlara oturtmaya çalıştığını söyleyen görüşler (Aydın-Ünüvar, 2008: 1083-1084) varsa da Kıvılcımlı, Grundrisse’de kendi tezini değiştirmesine neden olacak tek bir satır dahi görmediğini belirtmektedir. Toplum Biçimlerinin Gelişimi’nde ise Grundrisse’yi kendi tarih tezi açısından yorumlamaya çalıştığını belirtmektedir (Kıvılcımlı, 2011: 10). Bu arada Kıvılcımlı, Grundrisse’yi çeviren ve “Fransız Marksologları” olarak adlandırdığı kişilerin de bütün metinleri çevirmediğini ve aslında metni tahrif ettiklerini de düşünmekte ve belirtmektedir. İngilizce çeviriyi daha makul bulan Kıvılcımlı, iki metni karşılaştırarak inceleme yoluna gittiğini de bizzat kendisi ifade etmektedir.

Kıvılcımlı’nın ATÜT üzerine düşüncelerini incelerken, bir dönem cezaevinde birlikte kaldıkları Kemal Tahir’in ATÜT çalışmalarına değinmek şarttır. Böylece hem Tahir’in ATÜT konusundaki fikirlerini görebilmek hem de Kıvılcımlı ile kısa bir karşılaştırmasını yapmak mümkün olacaktır. Kıvılcımlı, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik durumunu tahlil ettiği çalışmalarına hiç ilgi gösterilmezken, ilk olarak, yabancı tercümelemlerin yorumlanma hevesiyle “üniversite ulemaları” tarafından bu konuların çok zayıf bir şekilde ele alınmaya başladığını öne sürmektedir. Dahası, yine kendi ifadesiyle, toplumu tarih tezi bakımından ele alan Vatan Partisi’nin kurulmasıyla konu tekrar gündeme gelmiştir. Kendi tarih tezinin “yeraltına gömülmek” istendiğini düşünen Kıvılcımlı, onları yıllarca dinlemiş ve hatta yazılı bir biçimde okumuş bir “romancının” kendi çalışması olarak ve Osmanlı tarihine edebi ve orijinal bir yaklaşım olarak sunduğunu öne sürmektedir. Bundan sonradır ki bir “Osmanlı tarihi dirilişi” yaşanmaya başlamıştır (Kıvılcımlı, 2014a: 229-230). Görüldüğü gibi Kıvılcımlı, yıllarca

kendisinden tarih tezine dair bölümler dinleyen ve okuyan bir romancının, bunları başarısız bir şekilde bir araya getirmeye çalışarak, kendi orijinal çalışması gibi sunduğunu öne sürmektedir ve bu kişinin Kemal Tahir olduğu intibasını uyandırmaktadır.

Kemal Tahir, 1967 yılında yayımladığı, “Yorgun Savaşçı” ve “Devlet Ana” romanlarında Osmanlı devlet anlayışı ve toprak mülkiyeti konularını işlemiştir. Tahir, “Yorgun Savaşçı” romanında doktor Münir karakterinin ağzından, Osmanlı’nın neden feodal olamayacağını anlatmıştır. “Devlet Ana” isimli romanında ise Osmanlı Devleti’ni esirgeyen, koruyan ve insanlara eşit davranan bir devlet modeli olarak tasvir etmiştir. Dolayısıyla feodalizmde var olan sınıf çatışmasının olmadığını vurgulayarak Osmanlı’yı ATÜT çerçevesinde ele almıştır (Aydın-Ünüvar, 2008: 1083). Kayalı, Tahir’in “Devlet Ana” romanında, Türk tarihinin özgünlüğü üzerine ve Osmanlı devletinin kuruluş dönemi sosyo-ekonomik ortamını anlatmayı denediğini ifade etmektedir. Ona göre Tahir böylece devlet konusunda da farklı düşünceleri dile getirmeye başlamıştır (Kayalı, 2008: 1092).

Esasında Tanıl Bora’nın da belirttiği gibi 1960’lı yıllarda geri kalmışlığın nedenini çözebilmek adına tarihe ilgi duyanlar, Tahir gibi daha çok devlet yapısına odaklanmışlardır. Bu nedenle de yönetilen sınıfların tarihine çok ilgi göstermemişlerdir. Kemal Tahir de sosyalizmi yerileştirme amacı güderken gittikçe muhafazakârlaşmış, “romantik bir kendine özgüçülük” geliştirmiş ve 70’lerden sonra daha çok sağ kesimler tarafından sevilmeğe başlanmıştır. Bora’ya göre, Kıvılcımlı’nın ise ezilen sınıflara yönelik bir dikkati vardır; yönelimini doğru bulmasa da dini ayaklanmaları köylü halkın bir arayışı olarak nitelemekte, kadın emeğine vurgu yapmaktadır (Bora, 2017: 604-648). Yine Bora, örneğin Celali isyanları ile ilgili araştırmalara pek ilgi gösterilmediğini söylerken Kıvılcımlı’da ise bu isyanların da ele alındığını görebiliyoruz. Kıvılcımlı bu isyanları, yönetilenlerin ya da ezilenlerin bir başkaldırısı olarak görürken, yönetenlerin de yönetemez hale geldiğine vurgu yapmaktadır. Bora, Kıvılcımlı’nın işçi sınıfı ayaklanmalarında barbar bir nüve görmesi ve kapitalizmin bozmadığı eşitlikçi kültürlerin varlığına inanması bakımından Kıvılcımlı’da romantik sosyalizm etkisi olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda devleti idealize eden Kemal Tahir ile işçi sınıfına barbarlık özellikleri atfeden ve devrim inancı içerisinde olan Kıvılcımlı’nın farklı romantizm eğilimleri içerisinde olduğu söylenebilir. Kıvılcımlı tarihsel maddeci yöntemi benimsemiş ve tarihsel olayları da güncel meseleleri de analiz ederken bu yöntemi kullanmaya çalışmıştır. Olayların sadece ekonomik değil toplumsal ve siyasal nedenlerini de analiz etmiştir. Bu anlamda çağdaşı olan kişilerle arasında her ne kadar benzerlikler kurulabilse de Kıvılcımlı özgün bir nitelik taşımaktadır.

Kıvılcımlı’nın ATÜT yazılarına dönmeden önce değinmemiz gereken bir diğer isim de Doğan Avcıoğlu’dur çünkü o da 1968’de yayımlanan “Türkiye’nin Düzeni” isimli kitap çalışmasında, geniş bir kaynakçayla, ATÜT üzerinde de durmuştur. Tabi Avcıoğlu, Kıvılcımlı’ya herhangi bir atıfta bulunmamıştır fakat onun da literatürdeki güncel gelişmeleri ve tartışmaları takip etmiş olması Türkiye’de ATÜT’ün nasıl algılandığına dair önemli fikirler vermektedir. Avcıoğlu öncelikle, Marks’ın bu konuda sınırlı bir bilgiye sahip olarak ve parça parça yazdıklarının bir araya getirilmesi suretiyle bu konunun popülerleştirildiğini ifade etmektedir. Kendisi Batı’daki feodalite ile Osmanlı’daki “merkezi feodalite” arasında çok bir fark olmadığını söyleyen Behice Boran’a yakın düşünmektedir ve Osmanlı’da ATÜT’den daha çok özel mülkiyete yakın bir toprak tasarrufu olduğunu ileri sürmektedir. Pazar için değil, kişisel ihtiyaçları için üretim yapan Türk çiftçisi toprak üzerindeki tasarruf hakkını çocuklarına

da geçirebilmekte ve sipahi tarafından kendisine verilen tapu ile köy topluluğuna karşı oldukça bağımsız davranabilmektedir. Asya tipinde ise köylü, köy topluluğu içinde erimiştir ve birey olarak değil de anonim olarak sömürülmektedir. Bu anlamda Avcıoğlu, serf ile reaya arasında önemli derecede bir fark olmadığını; ikisinde de sömürüye dayanan sınıflı bir düzenin olduğunu düşünmektedir. Osmanlı devleti milletlerarası ticaret yolu üzerinde olduğu için merkezîyetçi bir yapıya sahip olmak durumunda kalmıştır ve toprakta devlet mülkiyeti sayesinde köylüye yükümlülükler yükleyerek, yerine getirmesi gereken güç görevleri yerine getirebilmiştir (Avcıoğlu, 1976: 12-26).

Avcıoğlu da Godelier'i eleştiren isimlerdendir; ona göre Godelier yanlış bir şekilde ATÜT'ü neredeyse evrensel bir toplumsal kuruluş olarak görmekte ve onu ilk sınıflı toplum sayarak diğerlerinin de ondan türediğini varsaymaktadır. Godelier eleştirisinde sosyolog Maxime Rodinson'a katılan Avcıoğlu, kapitalizm öncesindeki tüm üretim tarzlarının sömürüye dayandığını ve bunların "prekapitalist sömürü sistemleri" olarak adlandırılabilceği düşüncesini kabul etmektedir (Avcıoğlu, 1976: 589-591). Avcıoğlu'nun eleştirdiği bir diğer isim de Sencer Divitçioğlu'dur çünkü onun ATÜT konusunda bir çelişki içerisinde olduğunu düşünmektedir. Avcıoğlu, Divitçioğlu'nun bir taraftan 15. yüzyılda Osmanlı'nın Asya tipi üretim tarzına sahip olduğunu savunurken bir taraftan da ATÜT'e zıt bir şekilde mülkiyet ilişkilerinin özel mülkiyete doğru evrildiğini savunduğunu kaydetmektedir. Oysaki Avcıoğlu'na göre, Osmanlı 15. yüzyılda Asya tipi üretim tarzına sahip olsaydı, evrime karşı direngen bir tavır sergileyerek, durgun ve içe kapanık bir şekle sahip olurdu (Avcıoğlu, 1976: 37).

Kıvılcımlı 5 Nisan 1967 tarihinde Fikir Kulüpleri Federasyonu tarafından düzenlenen "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Araştırılmasına Bir Adım" konulu seminere davet edilen konuşmacılardan biridir. 3-9 Nisan 1967 tarihlerinde Aksaray'daki TÖS salonunda devam eden seminerin 5 Nisan günü yapılan oturumunda konuşmacı Hikmet Kıvılcımlı iken diğer günlerdeki konuşmacılar arasında Selahattin Hilav, Muzaffer Sencer, Sencer Divitçioğlu, Kemal Tahir, Ömer Lütfi Barkan ve Muvaffak Şeref bulunmaktadır. Konferansı izleyen Fuat Fegan, 1977 yılında arşiv belgelerine yazdığı notta, Kıvılcımlı'nın bu konferansta daha çok tarih tezinde kullandığı kavramları açıkladığını ve bu sebeple de kendi konu başlığı olan "Tarih Tezi Açısından ATÜT" konusunda kapsamlı bir açıklama yapmadığını belirtmiştir (Klasör no: 235, IISH, Kıvılcımlı Papers).

Türkiye solu arasında Asya tipi üretim tarzının ATÜT diye özetlenerek tartışıldığını söyleyen Kıvılcımlı, Marks'ta terim olarak bu şekilde "dört kelimelik bir klişenin" olmadığını belirtmektedir. Marks ve Engels'in 1853 mektuplarında, büyük doktrinlerinin henüz taslağını belirlediğini ve iki genç araştırmacı olarak, Avrupa'da kutsal dokunulmazlığı bulunan özel toprak mülkiyetinin Doğulu toplumlarda hiç de ciddiye alınmadığını, aniden fark ettiklerini öne sürmektedir (Klasör No: 163, IISH, Kıvılcımlı Papers).

Bu mektuplaşmalarında, Engels'in konuya daha heyecanlı yaklaştığını düşünen Kıvılcımlı, onun mektubunda yer alan, Arap kitabeleri üzerine olan düşüncelerini aktarmakta ve bunun üzerine birtakım yorumlarda bulunmaktadır. Kıvılcımlı'nın aktarımıyla Engels bu mektubunda, Yahudilerin kendilerini, çevre şartları, tarım ve buna benzer özellikleri nedeniyle diğer Bedevilerden ayırt ettiğini fakat kendilerinin de yine bir Bedevi kabileden ibaret olduklarını yazmaktadır (Klasör No: 163, IISH, Kıvılcımlı Papers). Kıvılcımlı, "atılğan kişicil bir eğilime sahip olduğunu" düşündüğü Engels'in, somut tarihin akışında o zamana kadar

aydınlanmamış “insancıl proseyi” neredeyse yakalamak üzere olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Engels bu noktada, Ortadoğu’da medeniyetlerle barbarların ilişkisine dikkat çekmiştir. Yahudilerin Bedevi olduğu belirtilirken, Kıvılcımlı’ya göre bu Yahudilerin göçebe barbar Semitlerin bir kolu olduğu anlamına gelmektedir. Sadece Filistin’de çölle sınırlandırılmış özel bir bölgede buldukları için bazı farklılıkları olan Yahudiler, dil, kadim coğrafya isimleri ve Nuh ve İbrahim adına bağlı şecereleri ile öteki Bedevilerin, yani barbarların, aynısıdır (Klasör No: 163, IISH, Kıvılcımlı Papers).

Kıvılcımlı, kendisinin, Engels’in mektubunu okumadan çok önce, onun değindiği sorular üzerinde durduğunu ifade etmektedir. Yakındoğu medeniyetleri üzerine arkeolojik verilerin henüz ortada olmadığı bir dönemde Engels’in, barbarlıkla medeniyetler arasındaki ilişkinin izini sürmeye çalıştığını vurgulayan Kıvılcımlı, bunun ancak bilimin bugünkü verileriyle ortaya çıkarılabildiğini belirtmektedir. Ona göre Marks ise bu mizaçta aceleci biri değildir ve antika tarih üzerine söyledikleri daha sınırlıdır. Marks 2 Haziran 1853 tarihinde Engels’e yazdığı mektubunda, Doğucul toplumların bir bölümünün oturuk, bir bölümünün ise göçebe olduğunu yazmaktadır ve Kıvılcımlı bunu, Marks’ın antika tarihin diyalektiğinin, oturuklarla göçebelerin zıtlığına dayandığını söylemesi olarak yorumlamaktadır. Henüz Morgan’ın çalışmaları ortada olmasa da Marks, medeniyetler ile barbarların ilişkisinin, tarihi geliştirdiğini ortaya koymuştur (Klasör No: 163, IISH, Kıvılcımlı Papers).

Diğer taraftan Kıvılcımlı, Marks’ın bu konu üzerinde çok da fazla durmadığını çünkü asıl amacının modern toplumun ekonomik kanunlarını açığa çıkarmak olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla antika tarih, birincil araştırma konusunu teşkil etmemiştir. Zaten ona göre, antika tarihi anlamak için önce kapitalizmi bilmek gerekmektedir; ancak burjuva toplumu kendi eleştirisine başladığı zaman feodal, antika ve oryantal toplum kavranabilecektir. Marks’ın özellikle “kamucul toprak mülkiyetine” büyük bir önem verdiğini söyleyen Kıvılcımlı, henüz 20. yüzyılın arkeoloji buluşları olmadığı için Marks’ın ve Engels’in tarihi kopuntuları bağlayamadığını düşünmektedir (Klasör No: 163, IISH, Kıvılcımlı Papers).

ATÜT kavramını, Marks’ın aslında daha geniş tanımıyla Doğu’lu biçim olarak adlandırdığını belirten Kıvılcımlı, Slav, Antik, Cermen ve Romalı biçimlerin kökünün, Doğulu ortak mülkiyet olduğunu ifade etmektedir. Subtropikal ırmak boylarında kurulmuş ilk kentlerde, tapınakla birlikte toplumu güden “hayali kabile varlığı”nın, yani Tanrı’nın ve tarihcil devrimler sonucunda üstün gelen kabilelerin barbar şeflerinin, komünün babahamı haline geldiğini ve ortak mülkiyeti temsil ettiğini söyleyen Kıvılcımlı, bu kişilerin ortak mülkiyeti yadırgamadığını belirtmektedir. Yani dinsel anlamda Tanrı ile komünün barbar şefi, ilkel kentlerdeki ortak mülkiyetin vücut bulmuş halini teşkil etmektedir. Doğu’lu toplum tipini ilk olarak bu şekilde ifade eden Kıvılcımlı, bu durumun zamanla kölelik ve serflik ilişkisine de evrildiğini düşünmektedir. Diğer taraftan, Asyalı denilen Doğu tipi mülkiyet, tarihcil devrimlerle ortaya çıkan yeni ve taze komünler tarafından sık sık tekrar edilmektedir (Kıvılcımlı, 2014a, 43-46). Buradan anlaşılan, Kıvılcımlı Asya tipi ya da Doğu’lu üretim biçimini, kendi tarih tezinin temel unsurları olan barbarlara ve onların tarihcil devrimlerine uygulamaktadır. Zaten ortak mülkiyetin, medeniyetin bir eseri olmadığını, dolayısıyla Cermen toplumunun da Slav toplumunun da “Doğulu” ya da “Romalı” medeniyet ve ortak mülkiyet biçimlerinden bir şeyler almaya ihtiyacının olmadığını vurgulamaktadır. Kişi mülkiyetine doğru gidiş, komşu medeniyetlerle kurulan tefeci-bezirgân ilişkilerde aranmalıdır (Kıvılcımlı, 2014a, 102-103).

Kıvılcımlı, Osmanlı tarihini incelerken, ilk Osmanlı Devleti olarak adlandırdığı dönemin, yani henüz kesim düzenine geçilmeyen, dirlik düzeninin hâkim olduğu dönemin, Marks'ın ürün iradı dediği ekonomi biçimine çok yakın olduğu tespitini yapmaktadır. Dirlikçilere ve beytümale geçen iradın bir bölümü doğrudan doğruya ürün olarak aynı vergi şeklinde; diğer bölümü de akça olarak (para iradı) şeklinde alınmaktadır. Bu dönemde tefeci bezirgân sermaye varsa da hâkim konumda olmaktan çok uzaktır (Kıvılcımlı, 2008: 280). Ne var ki para iradının başlamasıyla önsermaye gelişmiştir ki Kıvılcımlı'ya göre kapitalizmin gelişimini imkânsızlaştıran da bu olmuştur. Dirlik düzeni sosyalizme değil, derebeyliğe yuvarlanmıştır (Kıvılcımlı, 2014b: 291-292). Diğer taraftan Kıvılcımlı, sermaye birikimini engellediği için bu toprak düzeninin eleştirilmemesi gerektiğini; bu düzen sayesinde İslamlık gibi Osmanlılığın da çabuk yayıldığını düşünmektedir.

SONUÇ

Dünyada Asya tipi üretim tarzı tartışmaları her ne kadar 1930'lar gibi erken tarihlerde başlamış olsa da bu tartışmanın yoğunlaşması için 1960'ları beklemek gerekmiştir. Bu dönemde tartışmaların yükselişe geçmesi ise 2. Dünya Savaşı ertesinde meydana gelen siyasi gelişmelerde aranmaktadır. Sömürge durumlarından kurtulup, bağımsızlığına kavuşan ülkelerin yapısal sorunları üzerine düşünülüp, bunlara çözüm önerileri aranırken Marx ve Engels'in Doğu üzerine yazdıkları yazılara dönülme ihtiyacı duyulmuştur. Asya tipi üretim tarzı tartışmalarının Türkiye'de de 1960'lı yıllarda başladığı görülmektedir. 1961 Anayasası'nın getirdiği nispeten demokratik hava içerisinde sosyalist hareketin ve işçi hareketlerinin yükselişe geçtiğini söylemek mümkündür. Böyle bir ortamda sosyalistler arasında Türkiye'de olası bir devrimin nasıl olabileceği, devrimden sonraki koşullar, ekonomik düzen gibi konular üzerine tartışmalar başlamıştır. Bunun tespit edilebilmesi için de Osmanlı'nın üretim şeklinin ne olduğunun belirlenmesi gerekliliği hissedilmiştir. İşte ATÜT tartışmalarının böyle bir gereklilik sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir.

ATÜT tartışması Türkiye düşünce hayatına dahil olduğu andan itibaren çok sayıda isim ATÜT üzerine yazmaya başlamıştır fakat bunlardan en orijinal yaklaşıma sahip olanın Hikmet Kıvılcımlı olduğu görülmektedir. Kıvılcımlı, her konuda olduğu gibi güncel ve popüler hale gelmiş bu konu üzerine de fikir beyan etmiştir fakat gördüğümüz gibi o, Osmanlı toprak düzenini açıklarken Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını kullanmamış fakat Osmanlı'nın kendine has kavramlarını kullanarak maddeci bir tarih analizi yapmaya çalışmıştır. Dahası ATÜT tartışmasını çok da gerekli görmemiş; daha önce de belirttiğimiz gibi bunları üçüncü dünya devrimlerinin ve kurtuluş hareketlerinin yarattığı bir heyecanın bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Aceleyle yapılan tartışmalar Osmanlı toprak düzenine uydurulmaya çalışılmıştır sadece. Kıvılcımlı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toprak düzeni hakkındaki fikirlerini anlayabilmek için onun genel olarak tarihe bakış açısının ve bunu Osmanlı İmparatorluğu tarihine nasıl uyguladığının ayrıntılı olarak incelenmesi ve anlaşılması gerekmektedir. O Marx'ta da Asya tipi üretim tarzı diye bir kullanımın olmadığını ve zaten Osmanlı'nın anlaşılabilmesi için de yerli bir teori oluşturulması gerektiğini savunmuştur.

KAYNAKLAR

- Avcıoğlu, Doğan, (1976) Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, C.1, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, Suavi- Kerem Ünüvar, (2008) "ATÜT Tartışmaları ve Sol", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barkan, Ömer Lütfi, (1980) Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Bora, Tanıl, (2017) Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, Tom, (2002) Marksist Düşünceler Sözlüğü, Mete Tunçay (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canale, Jean Suret, (1970) "Tropikal Afrika'da Geleneksel Toplumlar ve Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı", içinde, Asya Tipi Üretim Tarzı, İrvem Keskinioğlu (çev.), İstanbul: Ant Yayınları.
- Chesneaux, Jean vd., (1970) Asya Tipi Üretim Tarzı, İrvem Keskinioğlu (çev.), İstanbul: Ant Yayınları.
- Divitçioğlu, Sencer, (1971) Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu, İstanbul: Köz Yayınları.
- Godelier, Maurice, (1970) "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimine Önsöz", içinde, Jean Chesneaux, "Asya Tipi Üretim Tarzının Açtığı Yeni Araştırma Alanları", Asya Tipi Üretim Tarzı içinde, İrvem Keskinioğlu (çev.), İstanbul: Ant Yayınları.
- Nurşen Gürboğa, (2017) *Milli İktisattan Sosyal Tarihe: Zafer Toprak*, Yaşayan Türk Tarihçileri içinde, Ahmet Şimşek (Ed.), Ankara: Pegem Akademi.
- Hobsbawm, Eric vd., (1985) İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi, Kenan Somer (çev.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Ernst Hoffmann, (1985) "Sosyo-Ekonomik Kuruluşlar ve Tarih Bilimi", İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi içinde, Kenan Somer (çev.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş, (2008) "ATÜT Tartışmalarının Hafife Alınmasının Nedenleri ve Bu Tartışmaların Atlanan Ruhunu", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol içinde, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maisels, Charles Keith, (1999) Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş, Alaeddin Şenel (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Marx, Karl, (2017) Türkiye Üzerine (Şark Meselesi), Selahattin Hilav- Attila Tokatlı (çev.), İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017.
- Somer, Kenan, (1985) "Sunuş", İlk Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi içinde, Kenan Somer (çev.), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

*Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmaları: Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Maddeci
Bir Analiz Yaklaşımı*

Toprak, Zafer, (2017) *Türkiye 'de Tarihçiliğin Son 50 Yılı ve Tekeli&İlkin İkilisi*, Ahmet Şimşek (Ed.), Yaşayan Türk Tarihçileri içinde, Ankara: Pegem Akademi.

Varga, E., (1970) “*Asya Tipi Üretim Tarzı*”, *Asya Tipi Üretim Tarzı* içinde, İrvem Keskinoglu (çev.), İstanbul: Ant Yayınları.

Online Kaynaklar

Kıvılcımlı, Hikmet, Osmanlı Tarihinin Maddesi, (2008) (07.11.2018).

https://issuu.com/ortakyasam/docs/osmanli_tarihi_cilt1/26

Kıvılcımlı, Hikmet, (2011) Toplum Biçimlerinin Gelişimi, (07.11.2018).

https://issuu.com/altincagyolcusu/docs/hikmet_kivilcimli_-_toplum_bicimle

Kıvılcımlı, Hikmet, (2014a) Tarih Yazıları, (07.11.2018).

https://issuu.com/altincagyolcusu/docs/hikmet_kivilcimli_-_tarih_yazilari/100

Kıvılcımlı, Hikmet, Tarih, Devrim, Sosyalizm, (2014b) (07.11.2018).

https://issuu.com/altincagyolcusu/docs/hikmet_kivilcimli_-_tarih_yazilari/264

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi (IISH)

Kıvılcımlı, Hikmet, *Tarih Tezi Açısından Asya Tipi Üretim Tarzı Konusu ve Türkiye*, 5 Nisan 1967, Kıvılcımlı Papers, IISH, Klasör No: 235.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Asya Tipi Üretim Tarzı*, Kıvılcımlı Papers, IISH, Klasör No: 163.